

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Лукашова Олександра Олександровича

«Психологічні основи соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму», подану на здобуття наукового ступеня

доктора психологічних наук зі спеціальності

19.00.05 – соціальна психологія;

психологія соціальної роботи

Актуальність обраної теми дослідження не викликає сумнівів, адже в умовах соціально-економічних і політичних змін, емоційних та інформаційних навантажень, вимог до адаптаційних можливостей особистості гостро постає проблема її соціальної відповідальності. На перший план виходять питання визначення концептуальних засад, закономірностей і специфіки процесу розвитку соціальної відповідальності особистості, а дослідження соціально-психологічних технологій, що забезпечують успішність процесу такого розвитку є актуальними і затребуваними у часі. Проте, незважаючи на досить широкий спектр робіт у даній проблемній області, слід констатувати їх економічний, юридичний, соціологічний профіль і те, що питання соціальної відповідальності особистості та розробки концептуальних засад її вивчення потребують ґрунтового наукового аналізу, у першу чергу, у соціально-психологічному вимірі. З огляду на зазначене, дисертаційне дослідження Лукашова О.О. має суспільний та науковий інтерес, й виявляється своєчасною та доцільною науковою працею у галузі соціальної психології та психології соціальної роботи.

Обґрунтованість концепції, наукових положень, висновків і рекомендацій, викладених у дисертації Лукашова О.О. підтверджується запропонованою автором логікою проведеного дослідження, що знайшла своє

відтворення у меті, завданнях, аналізі наукової літератури та визначенні його теоретико-методологічних засад.

Для досягнення мети дослідження, яка полягала у теоретико-емпіричному визначенні психологічних основ соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму і розкритті концептуальних та змістовно-процесуальних засад побудови і реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості, автором був поставлений та вирішений комплекс завдань, що має чітку та науково обґрунтовану конфігурацію. Насамперед, це: проведення теоретико-методологічного аналізу підходів до вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості у науковому просторі; надання концептуального психологічного обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму; розкриття функціональної структури та визначення критеріїв соціальної відповідальності особистості; запропонування моделі процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму; виявлення особливостей функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі з виокремленням її показників та рівнів сформованості; розкриття методологічних і змістовно-процесуальних засад системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму і оцінка її ефективності; визначення провідних складових ефективної реалізації системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади вивчення проблеми соціальної відповідальності особистості у науковому просторі» автором розглянуто відповідальність особистості як соціально-психологічний конструкт, наведено її зміст та форми; проведено аналіз особливостей соціальної відповідальності особистості у дискурсі соціокультурної цілісності

цивілізаційних процесів та у векторі її соціальної поведінки і професійної діяльності.

Дисертантом запропоновано та теоретично обґрунтовано розуміння соціальної відповідальності як виникаючих у взаємодії особистості з об'єктивною дійсністю моральних якостей, представлених у психіці та свідомості функціональних зв'язків, які характеризуються специфічним, соціально-психологічно та соціокультурно обумовленим змістом; суб'єктивною інтерпретацією цього змісту окремими людьми та групами; мірою інтенсивності, схильної до індивідуальних і ситуаційних змін.

Дослідником підкреслюється, що теоретико-методологічний аналіз сформованих у науковому просторі підходів до вивчення проблеми соціальної відповідальності показав наявність відмінностей у розумінні цього конструкту та його сутності у різних дискурсах, зокрема феноменологічному, антропологічному, суб'єктно-діяльнісному та інших, зумовлених абсолютизацією певних аспектів взаємодії зовнішньої та внутрішньої форми відповідальності у системі «суб'єкт-об'єкт»: змісту зв'язків у першому випадку та їх інтенсивності, – у другому.

Оцінюючи викладений у теоретичному розділі матеріал зазначимо, що обґрунтування висунутих положень було здійснено з належною послідовністю та доказовістю. Цьому сприяла чітка структурованість дисертації Лукашова О.О. загалом, її окремих розділів і підрозділів, зокрема.

У другому розділі «Концептуальне психологічне обґрунтування проблеми соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» дисертантом здійснено концептуалізацію проблеми соціальної відповідальності в аспекті її розгляду як складної динамічної системи; розкрито функціональну структуру соціальної відповідальності особистості та визначено особливості моделювання процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Лукашовим О.О. обґрунтовано, що вирішуючи протиріччя між цілями певного виду діяльності та засобами їх досягнення, суспільними та особистими потребами, які детермінують цю діяльність, цілями та досягнутими результатами, а також їх соціальними (у широкому значенні) наслідками, кількісною та якісною сторонами діяльності, потенційною та реальною її ефективністю, соціальна відповідальність є джерелом тих змін, які визначають діалектику її розвитку, як цілісної системи, а також змістовних рівнів та компонентів діяльності. Автором підкреслюється, що необхідно як розвивати соціальну відповідальність особистості, так й стимулювати формування соціально відповідального простору.

Особливо схвальної оцінки заслуговує розкриття автором функціональної структури соціальної відповідальності особистості, яку складають такі компоненти: когнітивно-оцінний (містить систему засвоєних особистістю знань про соціальну відповідальність, її оцінку та пов'язаний зі здатністю розуміння особистістю себе і оточуючих, наявність емоційного параметра у якому свідчить про усвідомлене емоційне ставлення до власної поведінки і діяльності), ціннісно-нормативний (містить мотиви соціальної відповідальності та включає ціннісний параметр, що відображає прагнення особистості до діяльності, спрямованої на соціально значущий результат, на переважання внутрішньої мотивації, пов'язаної з цінністю певного виду діяльності); організаційно-діяльнісний (представляє вектори реалізації соціальної відповідальності особистості, динамічний параметр якого заснований на тому, що особистість у своєму розвитку має пройти шлях до суб'єкта діяльності, регуляторний параметр якого полягає у схильності до інтернальності та результативний параметр якого передбачає націленість на предметний результат, готовність здійснювати усвідомлений вибір моделі поведінки і здатність її утримувати).

У третьому розділі «Емпіричне вивчення особливостей соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму»

Лукашовим О.О. розкрито специфіку психологічної діагностики соціальної відповідальності особистості; здійснено аналіз особливостей функціонування компонентів соціальної відповідальності особистості в онто-, соціо- та професіогенезі; визначено та систематизовано показники сформованості соціальної відповідальності досліджуваних; виокремлено рівні сформованості їх соціальної відповідальності та проведено диференціацію вибірки.

Автором підтверджено, що у підлітковому та юнацькому віці акцент у реалізації соціальної відповідальності робиться на досягненні суспільного значущого результату, у юнацькому віці переважає суб'єктно-особистісний результат і лише у зрілому віці зв'язок між суспільно значущим та суб'єктно-особистісним результатами стає визначальним. Дисертант наголошує, що у підлітковому віці досягненню суспільно значущого результату сприяють радикалізм і прагнення до незалежності, а реалізації суб'єктно-особистісного результату перешкоджає дратівливість; у юнацькому віці підвищенню результативного компонента соціальної відповідальності сприяє екстраверсія, сумлінність та загальний інтернальний контроль. Крім того, у представників юнацького віку з більш вираженою комунікабельністю, емпатією та рівнем інтернального контролю більш вираженою є й соціальна відповідальність. У зрілому віці, як свідчить автор, досягненню суспільно значущого результату сприяють товариськість, сміливість, екстраверсія.

Дані, отримані Лукашовим О.О. на констатувальному етапі дослідження, були враховані ним при розробці системи соціально-психологічного забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

У четвертому розділі «Соціально-психологічні засади оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціумі» дисертантом визначено методологічні та змістовно-процесуальні особливості системи соціально-психологічного

забезпечення процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму; наведено результати формувального етапу дослідження та проведено їх узагальнення з визначенням провідних складових ефективної реалізації запропонованої системи в умовах трансформаційного соціуму.

За результатами апробації розробленої системи автором переконливо доведено, що підвищилася схильність досліджуваних дотримуватися прийнятих правил, соціальних норм, рольових обов'язків, надійність у відносинах з іншими та активність у спільних справах; вірогідно збільшилася їх інтернальність, зокрема за шкалами загальної інтернальності, інтернальності у сфері міжособистісних відносин та у сфері невдач. Дослідником зафіксовано позитивні зміни за показниками самовпевненості, самоуправління та самопослідовності, а також сумлінності і психічної рівноваженості; зросли показники ергічності, стеничності, соціоцентричності, осмислення, предметності та самовідданості під час виконання відповідальних справ; знизилися показники за параметром «особистісні труднощі» та зафіксовано підвищення інструментально-стильового та мотиваційно-смыслового прагнення до виконання відповідальних справ; зросли прогностичні можливості учасників, зокрема екстраполяція, а також емпатія, самокритичність, спрямованість на взаємодію, моральна нормативність поведінки; встановлено вірогідне підвищення їх здатності до самоуправління (аналізу протиріч, цілепокладання, контролю, корекції).

Загалом слід констатувати, що структура дисертації достатньо продумана, має чітку логіку викладу наукового матеріалу та добре компонована. Теоретична обґрунтованість, використання чисельних наукових джерел (326 найменувань, з них 76 – іноземними мовами) та різноманітних методів дослідження зумовили вагому наукову новизну отриманих Лукашовим О.О. результатів, теоретичну й практичну значущість роботи.

Напрямок дослідження відповідає науковими програмами та темами науково-дослідних робіт кафедри практичної психології та соціальної роботи СНУ ім. В. Даля, при якій виконувалася дана дисертація.

Одержані наукові результати мають достатньо аргументований характер і відрізняються достовірністю. Це підтверджується повнотою аналізу значної кількості спеціальної літератури, обґрунтованістю вихідних теоретико-методологічних положень, використанням надійних і валідних діагностичних методик, репрезентативністю вибірки і коректним застосуванням методів математичної статистики, що забезпечило надійність й вірогідність отриманих результатів дослідження. Реалізація мети й завдань дослідження здійснювалася шляхом комплексного використання загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання.

Наукова новизна, теоретичне та практичне значення результатів дослідження полягає у тому, що в комплексі вони вирішують актуальне наукове завдання щодо визначення психологічних засад соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму.

Результати дослідження Лукашова О.О. можуть бути рекомендовані до впровадження у закладах загальної середньої та профільної освіти, закладах вищої освіти, у навчально-виховних закладах соціальної реабілітації, а також у консультаційних Центрах з метою оптимізації процесу розвитку соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму. Результати проведеного дослідження можуть бути використані також для застосування у соціально-психологічній діагностиці та консультуванні дорослого населення з проблем соціальної відповідальності, у сімейній консультації та психолого-корекційній роботі з метою забезпечення активного саморозвитку і самовдосконалення особистості та її соціальної відповідальності.

Основні положення й висновки дисертаційної роботи представлено у 49 публікаціях автора, з яких 1 одноосібна монографія, 3 розділи у колективних монографіях, 24 статті у наукових фахових виданнях із психології (з них 2 статті

– у наукометричній базі Scopus, 1 стаття – у наукометричній базі Web of Science Core Collection); 21 публікація – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій та інших виданнях.

У дисертаційному дослідженні не виявлено академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації.

В цілому представлена до захисту дисертаційна робота є завершеним, обґрунтованим дослідженням, яке виконане на високому теоретико-методологічному рівні.

Водночас, вважаємо за потрібне зробити деякі зауваження та пропозиції.

1. У теоретичному огляді проблеми дослідження дисертант зазначає, що при вивченні специфіки процесу розвитку соціальної відповідальності систему цінностей особистості доцільно розглядати як складову більш розвиненої системи – ціннісно-сміслової сфери особистості. Однак потребує пояснення, як у такому аспекті співвідносяться цінності та смисли у багатовимірній системі «людина».

2. У роботі, на нашу думку, бракує розкриття природних передумов відповідальності особистості. Тому хотілося б почути думку автора з цього питання.

3. Виявлений дисертантом дослідницький інтерес до феномену соціальної відповідальності вимагає певних методичних прийомів щодо його вивчення. У зв'язку з цим, постає питання, які саме способи вивчення соціальної відповідальності особистості були задіяні автором у проведеному дослідженні.

4. Автор слушно розглядає процес розвитку соціальної відповідальності, поряд з іншими чинниками, крізь призму особистісної і соціальної зрілості досліджуваних. Проте, з тексту дисертації не зрозуміло, як у такому випадку слід розмежовувати ці види зрілості.

При цьому висловлені зауваження та пропозиції здебільшого мають рекомендаційний характер. Вони не знижують загальної високої оцінки

наукової роботи, яка є цілісним, закінченим дослідженням достатньо важливої та актуальної проблеми соціальної психології та психології соціальної роботи.

Реферат Лукашова О.О. відповідає основному змісту дисертації. Наведені в рефераті наукові положення, висновки й рекомендації розкриті та обґрунтовані у тексті дисертації.

Отже, дисертація Лукашова О.О. «Психологічні основи соціальної відповідальності особистості в умовах трансформаційного соціуму» виконана на високому теоретико-методологічному рівні, є самостійним, логічним, завершеним дослідженням та відповідає вимогам пп. 7, 8, 9 «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1197 від 17.11.2021 р., а її автор, Лукашов Олександр Олександрович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора психологічних наук (доктора наук) зі спеціальності 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

Офіційний опонент:

**доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри теоретичної психології
Інституту управління, психології та безпеки
Львівського державного університету
внутрішніх справ**

З.Я. Ковальчук

